

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

УДК 351

Волошенко Антоніна Віталіївна

*доктор економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник наукового центру проблем
запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського*

Волошенко Антонина Витальевна

*доктор экономических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник научного центра проблем
предотвращения коррупции в секторе безопасности и обороны
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черныховского*

Voloshenko Antonina

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Leading Scientist of Centre on Corruption Prevention Problem in the
Security and Defence Sector
National University of Defence of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky
ORCID: 0000-0002-2087-3365*

**НАЦІОНАЛЬНІ АНТИКОРУПЦІЙНІ СТРАТЕГІЧНІ ДОКУМЕНТИ:
СУТНІСТЬ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
НАЦИОНАЛЬНЫЕ АНТИКОРРУПЦИОННЫЕ СТРАТЕГИЧНЫЕ
ДОКУМЕНТЫ: СУЩНОСТЬ И ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ
THE NATIONAL ANTICORRUPTION STRATEGIC DOCUMENTS:
TASKS AND PROBLEM QUESTIONS**

Анотація. Проаналізовано концептуальні документи міжнародного та національного рівня в сфері запобігання та протидії корупції. Визначені проблемні питання розробки та впровадження національних стратегічних документів антикорупційного змісту, серед яких основними є: стратегія подолання корупції не набула системного, масштабного характеру і не виконується достатньою мірою, наявний формальний підхід до розробки індикаторів результатів виконання, необґрунтованість термінів та ресурсів для реалізації, порушення строків щодо їхньої розробки та прийняття. Окреслено заходи формування ефективної національної системи запобігання корупції, визначальними серед яких є: розробка антикорупційної стратегії терміном на 10 років з чітко визначеними індикаторами її виконання на окремих етапах, вказаними строками, сумами і джерелами фінансування заходів, відповідальними установами за їх реалізацію; створення незалежного від уряду органу який буде здійснювати контроль і оцінку всього процесу; раз на півроку на основі проведеного моніторингу, за необхідністю, вносити відповідні корективи до операційних завдань виконання стратегії; крім того вказана необхідність застосування масштабних антикорупційних інфективів – загальнонаціональних інформаційно-мобілізаційних кампаній, здійснюваних спільними зусиллями влади і громадськості. Доведено, що в концептуальній парадигмі протидії системній корупції визначальну роль повинні відігравати державні регуляторні імперативи стратегічного характеру які мають стати базисом стійкої до політичних впливів системи, спрямованої на формування та підтримання нульової толерантності суспільства до корупції, а також не допущення ризиків адміністративно-бюрократичного маніпулювання під час вироблення і вибору антикорупційних пріоритетів.

Ключові слова: стратегічні документи, корупція, антикорупційна стратегія

Аннотация. Проанализированы концептуальные документы международного и национального уровня в сфере предотвращения и противодействия коррупции. Определены проблемные вопросы разработки и внедрения национальных стратегических документов антикоррупционного содержания, среди которых основными являются: стратегия преодоления коррупции не получила системного, масштабного характера и не выполняется в достаточной степени, формальный подход к разработке индикаторов результатов исполнения, необоснованность сроков и ресурсов для реализации, нарушение сроков по их разработке и принятия. Определены меры формирования эффективной национальной системы предотвращения коррупции, определяющими из которых являются: разработка антикоррупционной стратегии сроком на 10 лет с четко определенными индикаторами ее выполнения на отдельных этапах, указанными сроками, суммами и источниками финансирования мероприятий, ответственными учреждениями за их реализацию; создание независимого от правительства органа который будет осуществлять контроль и оценку всего процесса; раз в полгода на основе проведенного мониторинга, при необходимости, вносить соответствующие коррективы в операционные задачи выполнения стратегии; кроме того указана необходимость применения масштабных антикоррупционных инвективов - общенациональных информационно-мобилизационных кампаний, осуществляемых совместными усилиями власти и общественности. Доказано, что в концептуальной парадигме противодействия системной коррупции определяющую роль обязаны играть государственные регуляторные императивы стратегического характера, которые должны стать базисом устойчивой к политическим воздействиям системы, направленной на формирование и поддержание нулевой толерантности общества к коррупции, а также недопущения

рисков административно-бюрократического манипулирования во время выработки и выбора антикоррупционных приоритетов.

Ключевые слова: *стратегические документы, коррупция, антикоррупционная стратегия*

Summary. *Conceptual documents of international and national level in the field of prevention and counteraction of corruption are analyzed. Identified problematic issues in the development and implementation of national strategic documents on anticorruption content, among which the main ones are: the strategy of overcoming corruption hasn't been systematic, large-scale and not sufficiently implemented, there is a formal approach to the development of performance indicators, the unreasonableness of timing and timeliness regarding their development and adoption. Measures to create an effective national anti-corruption system are outlined, among which are: development of an anti-corruption strategy for a period of 10 years with clearly defined indicators of its implementation at separate stages, specified terms, amounts and sources of financing of measures, responsible institutions for their implementation; setting up a government-independent body to oversee and evaluate the whole process; to make appropriate adjustments to operational tasks of the strategy implementation every six months on the basis of the conducted monitoring; in addition, the need to apply large-scale anti-corruption investments - nationwide information and mobilization campaigns carried out by joint efforts of the authorities and the public, is indicated. It is proved that in the conceptual paradigm of counteraction to systemic corruption the decisive role should be played by state regulatory imperatives of a strategic nature, which should become the basis of a system resistant to political influences aimed at formation and maintenance of zero tolerance of society to corruption, as well as preventing bureaucratic risk management, development and selection of anti-corruption priorities.*

Key words: *strategic documents, corruption, anti-corruption strategy.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Високі показники економічного та соціального розвитку таких країн як Сінгапур, Швеція, США, Гонконг (спеціальний адміністративний район Китаю), де рівень корупції є низьким внаслідок проведення успішних антикорупційних кампаній і розбудови комплексної системи її запобігання та протидії, доводить необхідність стратегічного підходу для ефективної боротьби з цим негативним явищем. В Україні ж, навпаки, корупція з періодичного явища перетворилася на систему, набувши при цьому інституціональних ознак, наслідком якої є політична нестабільність, вплив капіталу, від'їзд працездатного населення за кордон, втрата державою стратегічних об'єктів і руйнація наукоємних галузей промисловості, зниження рівня життя населення загалом. Зауважимо, що антикорупційна боротьба українського виміру є перманентним процесом із активізацією в окремі періоди, як правило, кризові. Підтвердженням зазначеному є процес формування починаючи з 1993 р. національної антикорупційної нормативно-правової бази, розробки планів виконання заходів. Але, всупереч наявного значного масиву антикорупційної законодавчої і нормативної бази, а також достатніх механізмів і інструментів, низький рівень України щодо сприйняття корупції у світовому рейтингу свідчить, що обрана стратегія подолання корупції не має системного, масштабного характеру і не виконується достатньою мірою. Адже, в концептуальній парадигмі протидії системній корупції державні регуляторні імперативи стратегічного характеру повинні відігравати визначальну роль. Вони мають стати підґрунтям стійкої системи, спрямованої на формування та підтримання нульової толерантності суспільства до корупції, а також не допущення ризиків адміністративно-бюрократичного маніпулювання під час вироблення і вибору антикорупційних пріоритетів. Зазначене

обумовлює високу актуальність досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методологічних і прикладних засад ефективного застосування державних регуляторних імперативів стратегічного характеру протидії системній корупції в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання антикорупційної політики досліджуються як зарубіжними так і, вітчизняними науковцями з позицій права, економіки, державного управління, зокрема В. Бахуринський [1], І. Беззуб [2], Г. Бродман [3], О. Бусол [4], З. Варналій [5], З. Живко [5], М. Голдсмит [6], Т. Ковальчук [7], І. Коліушко [8], В. Мандибура [9], О. Макинава [6], О. Муни [6], М. Перез [6], Ф. Риканатини [3], С. Роуз-Аккерман [10], І. Сікора [9], В. Тимощук [8] В. Шевчук [1], М. Хавронюк [8] та ін. Водночас, окремі питання ефективності національних стратегічних документів антикорупційного змісту продовжують залишатися дискусійними та потребують вирішення.

Мета статті полягає у визначенні проблемних питань національних стратегічних документів антикорупційного напрямку та обґрунтуванні шляхів їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження: Проблема подолання корупції на сьогодні визнана як на глобальному так і, на національних рівнях, адже щорічні втрати які пов'язані з корупцією складають більш 5% світового ВВП (2,6 трлн доларів США), при цьому втрати від хабарництва більше ніж 1 трлн доларів США. Ці кошти замість використання на благо компаній і їх інвесторів здійснюють руйнівний вплив на державу та суспільство. Внаслідок корупції у світі, ведення бізнесу обходиться дорожче на 10% , а вартість договорів на закупівлю в країнах, що розвиваються зростає на 25% [6].

Корупція не є природним явищем, а відповідно, не може бути невідворотною, з цього твердження розпочинається Глобальний договір ООН, мета якого сприяння соціальній відповідальності бізнесу та

підтримка вирішення підприємницькими колами проблем глобалізації, створення стабільнішої і всеохопної економіки. У 2010 р. в Україні набули чинності ратифіковані міжнародні документи глобального рівня, а саме Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією [11] і Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [12], положення яких є базовими для національного законодавства. Так, відповідно до статей 5 та 6 Конвенції ООН проти корупції, держави – учасниці, повинні розробляти і здійснювати ефективну скоординовану політику щодо протидії корупції [12].

Необхідність протидії корупції в Україні на сьогодні визначена та проголошена ключовим елементом зовнішньої і внутрішньої політики. Це пов'язано з усвідомленням корупції загрозою національній безпеці та прийняття, виходячи з необхідності подолання вказаного негативного явища, концептуальних документів національної та економічної безпеки: Стратегію національної безпеки України [13], Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [14], Антикорупційну стратегію на 2014-2017 р. [15].

Всупереч накопиченому світовому досвіду розробки антикорупційних документів стратегічного змісту, національним Антикорупційним стратегіям 2011-2015, 2014-2017 рр. та проекту стратегії 2018-2020 р. [15-17], характерним недоліком є відсутність чітких індикаторів стану та ефективності виконання. Як слушно зауважив директор фундації «Відкрите суспільство» І. Сікора, що це найбільш слабке місце всієї публічної політики в Україні. З результативними показниками намагаються бути надто вже обережними. Бо за їх недосягнення настає відповідальність (або принаймні є ймовірність її настання) [18].

Погоджуємося з І. Беззуб, який вказує на той факт, що причини корупції для кожної з країн можуть відрізнятися, але головними серед них будуть невдало побудована система державного управління,

непрофесійність топ-менеджерів у державі, відверто недосконала судова система, політична корупція, брак політичної волі, слабкість інститутів громадянського суспільства [2]. Тому дивує, що антикорупційна Програма [19] визначає ключовим носієм політичної волі у сфері подолання корупції громадянина. Адже, на нашу думку, відбувається зміна акцентів. Так, дійсно, громадянське суспільство є одним з найголовніших стейкхолдерів у протидії корупції, і в Україні вкрай назрілою є необхідність боротьби з інституалізацією корупції, але, як справедливо вказує В. Смірнова: «вольовий фактор у політиці традиційно замкнений саме на політичному лідері та політичній еліті, зокрема на їхній ініціативності, суспільній авторитетності та впливовості. При цьому брак політичної волі веде до політичної акрасії – пасивної безвідповідальної, капітулянтської поведінки владних суб'єктів» [20]. Із цього випливає, що ключовим носієм політичної волі у сфері подолання корупції повинен бути Президент як голова Держави і відповідно до Конституції – гарант прав і свобод людини і громадянина [21].

Негативним явищем діяльності уряду є той факт, що документи стратегічного характеру приймаються з порушенням принципів правотворчості. Підтвердженням цьому є факт не прийняття станом на другу половину 2019 р. Антикорупційної стратегії на 2018-2020 р., що є недотриманням принципу оперативності. Як наслідок, відбувається викривлення трьохрівневої системи планування запобігання та виявлення корупції, яку відповідно до Закону «Про запобігання корупції» [22] складають:

- засади антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія), які визначаються Верховною Радою України;
- державна програма з виконання Антикорупційної стратегії, яка затверджується Кабінетом Міністрів України;

- антикорупційні програми, які приймаються в органах влади, визначених у частині першій статті 19 Закону [23].

Крім того, відповідно заявленим індикаторам в Стратегії сталого розвитку [14], до 2020 р. Україна повинна за індексом сприйняття корупції (розраховує міжнародна організація Transparency International) увійти до списку 50 кращих країн світу. Зрозуміло, що цей показник є нереальним, прийнятим з недотриманням принципу науковості, адже для порівняння: у 2015 р. на момент прийняття Стратегії сталого розвитку, Україна посідала 130 місце і мала 27 балів зі 100, останні три роки Україна займає місця від 131 (серед 176 країн у 2016 р.) до 120 (серед 180 країн у 2018 р.), та набравши 32 бали зі 100 у 2018 р. перейшла до категорії країн, що лише намагаються боротися з корупцією [24].

Досвід країн з розвиненою економікою доводить, що для ефективної реалізації заходів і досягнення високих показників потрібна скоординована діяльність усіх основних груп стейкхолдерів запобігання та протидії корупції, досягти якої неможливо без відповідних комунікацій.

Комунікація як процес двосторонньої взаємодії з суспільством на сьогодні є актуальним інструментом діяльності державної влади внаслідок впровадження принципів відкритості, підзвітності та прозорості. Адже населення не тільки бажає, а й має право, на отримання транспарентної інформації щодо діяльності влади.

Прозорість передбачає систематичне висвітлення діяльності влади, роз'яснення завдань, змісту і механізму реалізації публічної політики, а відкритість – створення публічними органами управління умов для безперешкодного доступу громадян до інформації про їхню діяльність та до процесу прийняття рішень на всіх етапах їх підготовки [25, с. 43].

Для ефективнішої координації зусиль усіх учасників антикорупційної реформи та зміни існуючої в суспільстві так званої «корупційної парадигми» 23 серпня 2017 р. розпорядженням Кабінету

Міністрів України схвалено Стратегію комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції [26].

Відповідно до Стратегії метою її реалізації є створення та розбудова системи комплексних, послідовних та скоординованих антикорупційних комунікацій, в якій антикорупційна реформа є ефективним інструментом запобігання та протидії корупції на державному, інституційному та побутовому рівні, а в суспільстві формується довіра до антикорупційних ініціатив Уряду та зменшується толерантність до будь-яких проявів корупції [26].

Визначення правотворцем антикорупційної реформи як ефективного інструменту запобігання та протидії корупції в системі комплексних, послідовних та скоординованих антикорупційних комунікацій вважаємо некоректним. Оскільки, виходячи зі змісту категорії, реформа це – процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державноправових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, модернізують і змінюють форму і зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад (у цьому полягає їх принципова відмінність від революцій) [27, 28]. І як встановлено Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», основною метою антикорупційної реформи є: суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції [14], і саме для досягнення цієї мети необхідна скоординована антикорупційна діяльність органів державної влади та ефективний обмін інформацією між державними органами та суспільством у цілому. Тобто, комунікації є одним з інструментів успішного виконання антикорупційної реформи та реалізації антикорупційної політики, а не навпаки, як заявлено вказаним нормативно-правовим актом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що серед основних недоліків які характерні національним стратегічним документам у сфері запобігання та протидії корупції є неузгодженість показників стратегій, формальний підхід до розробки індикаторів результатів виконання, необґрунтовані терміни та ресурси для реалізації, порушення строків щодо їхньої розробки та прийняття. Для досягнення успіху необхідна антикорупційна стратегія терміном на 10 років з чітко визначеними індикаторами її виконання на окремих етапах, вказаними строками, сумами, джерелами фінансування заходів і відповідальними установами та посадовими особами за їх реалізацію; повинен бути передбачений незалежний від уряду орган який буде здійснювати контроль і оцінку всього процесу, раз на півроку на основі проведеного моніторингу, за необхідністю, вносити відповідні корективи до операційних завдань виконання стратегії. Вагомим інструментом дієвої системи запобігання корупції повинні стати масштабні антикорупційні інфективи – загальнонаціональні інформаційно-мобілізаційні кампанії, здійснювані спільними зусиллями влади і громадськості. Таким чином, зазначені заходи є підґрунтям формування ефективної національної системи запобігання корупції.

Література

1. Шевчук В., Бахуринський В. Як подолати рейдерство і корупцію в Україні. К.: Геопринт, 2019, 82 с.
2. Беззуб І. Антикорупційна політика в Україні. Громадська думка про правотворення: Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». № 10 (92). 2015. С. 19-28.

3. Бродман Г., Риканатини Ф. Корни коррупции. Важны ли рыночные институты? / Г. Бродман, Ф. Риканатини (пер. с англ.). World Bank, 2008, 22 с.
4. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2015. 479 с.
5. Варналій З. С., Живко З. Б. Роль державних інституцій в удосконаленні державного регулювання у сфері протидії рейдерству. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Випуск 164. С. 19-24.
6. Муни О., Перез М., Макинава О., Голдсмит М. Участие в борьбе с взяточничеством и противодействию коррупции. Руководство для инвесторов и компаний. PRI, United Nations Global Compact. 2016, 36 с.
7. Ковальчук Т. Економіка України: рух вперед чи до минулих епох? Банківська справа: науково-практичне видання. 2018. № 1-2. С. 3-10.
8. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / М. І. Хавронюк, І. Б. Коліушко, В. П. Тимощук та ін.; за заг. ред. М.І. Хавронюка. К., 2017. 445 с.
9. Мандибура В. О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання. К.: Парламентське видавництво, 2017. 488 с.
10. Rose-Ackerman, Susan (1999) Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge: Cambridge University Press, p. 35.
11. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 47-48.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 49.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL:

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 12.07.2019).
14. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 12.07.2019).
15. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення 15.07.2019).
16. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011> (дата звернення 15.07.2019).
17. Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки: Проект Закону України. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/1.pdf>.
18. Сикора І. Новая правительственная антикоррупционная программа не позволит измерить прогресс Украины в борьбе с коррупцией. Украинский кризисный медиа центр. URL: <http://uacrisis.org/ru/23517-ivan-sikora> (дата звернення 22.04.2019).
19. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 29.04.2015 р. №265. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> (дата звернення 17.03.2019).
20. Смірнова В. Проблемне поле реалізації політичної волі в теорії і на практиці. Освіта регіону. №4. 2011. С.120.
21. Волошенко А. Антикорупційний дирижизм: державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в Україні : монографія. К.: Парлам. вид-во, 2018. 392 с.

22. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700 // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49.
23. Методичні рекомендації щодо підготовки антикорупційних програм органів влади: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.01.2017 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17> (дата звернення 3.09.2019)
24. Transparency International Ukraine. URL: www.ti-ukraine.org.ua (дата звернення 05.08.2019).
25. Бондаренко В., Єсімов С. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 42-49.
26. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>. (дата звернення 4.09.2019)
27. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998-2004. Т. 5: П-С. С. 303.
28. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. 543 с.

References

1. Shevchuk V., Bakhurynskiy V. Jak podolaty rejderstvo i korupciju v Ukrajinі. K.: Gheoprynt, 2019, 82 s.
2. Bezzub I. Antykorupciyna polityka v Ukrajinі. Ghromadsjka dumka pro pravotvorennja: Informacijno-analitychnyj bjuletenj na bazi operatyvnykh materialiv. Dodatok do zhurnalu «Ukrajinа: podiji, fakty, komentari». N 10 (92). 2015. S. 19-28.

3. Brodman Gh., Rykanatyny F. Korny korupcyu. Vazhny ly rypochnye ynstytuty? / Gh. Brodman, F. Rykanatyny (per. s anghl.). World Bank, 2008, 22 s.
4. Busol O. Ju. Protydija korupcijnij zlochynnosti v Ukrajinu u konteksti suchasnoji antykorupcijnoji strateghiji : dys. ...d-ra juryd. nauk: 12.00.08. NAN Ukrajinu, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koreckjogho. K., 2015. 479 s.
5. Varnalij Z. S., Zhyvko Z. B. Rolj derzhavnykh instytucij v udoskonalenni derzhavnogho reghuljuvannja u sferi protydiji rejderstvu. Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Ekonomika. 2014. Vypusk 164. S. 19-24.
6. Muny O., Perez M., Makynava O., Gholdsmyt M. Uchastye v borjbe s vzjatochnychestvom y protyvodejstvyy korupcyu. Rukovodstvo dlja ynvestorov y kompanij. PRI, United Nations Global Compact. 2016, 36 s.
7. Kovaljchuk T. Ekonomika Ukrajinu: rukh vpered chy do mynulykh epokh? Bankivsjka sprava: naukovu-praktychne vydannja. 2018. # 1-2. S. 3-10.
8. Aljternatyvnyj zvit z ocinky efektyvnosti vprovadzhennja derzhavnoji antykorupcijnoji polityky / M. I. Khavronjuk, I. B. Koliushko, V. P. Tymoshhuk ta in.; za zagh. red. M.I. Khavronjuka. K., 2017. 445 s.
9. Mandybura V. O. Korupcija: instytucijna sutnistj ta mekhanizmy podolannja. K.: Parlamentsjke vydavnyctvo, 2017. 488 s.
10. Rose-Ackerman, Susan (1999) Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge: Cambridge University Press, p. 35.
11. Kryminaljna konvencija pro borotjbu z korupcijeju // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu (VVR), 2007, N 47-48.
12. Konvencija Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij proty korupciji // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu (VVR), 2007, N 49.
13. Pro rishennja Rady nacionaljnoji bezpeky i oborony Ukrajinu vid 6 travnja 2015 roku «Pro Strateghiju nacionaljnoji bezpeky Ukrajinu»: Ukaz Prezydenta Ukrajinu vid 26 travnja 2015 roku N 287/2015. URL:

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (data zvernennja 12.07.2019).
- 14.Pro Strateghiju stalogho rozvytku «Ukrajina-2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. N 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (data zvernennja 12.07.2019).
- 15.Pro zasady derzhavnoji antykorupcijnhoi polityky v Ukraini (Antykorupcijnna strateghija) na 2014-2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1699-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (data zvernennja 15.07.2019).
- 16.Pro Nacionaljnu antykorupcijnu strateghiju na 2011-2015 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 zhovtnja 2011 r. № 1001/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/10> (data zvernennja 15.07.2019).
- 17.Pro Antykorupcijnu strateghiju na 2018-2020 roky: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/1.pdf>. (data zvernennja 15.07.2019).
- 18.Sikora I. Novaya pravitelstvennaya antikorrupsionnaya programma ne pozvolit izmerit progress Ukrainy v borbe s korruptsiej. Ukrainskiy krizisnyy media tsentr. URL: <http://uacrisis.org/ru/23517-ivan-sikora> (data zvernennja 22.04.2019).
- 19.Pro zatverdzhennja Derzhavnoji prohramy shhodo realizaciji zasad derzhavnoji antykorupcijnhoi polityky v Ukraini (Antykorupcijnhoi strateghiji) na 2015-2017 roky: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 29.04.2015 r. N 265. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> (data zvernennja 17.03.2019).
- 20.Smirnova V. Problemne pole realizaciji politychnoi voli v teoriji i na praktyci. Osvita rehionu. N 4. 2011. S.120.
- 21.Voloshenko A. Antykorupcijnyj dyryzhyzm: derzhavni rehuljatorni imperatyvi protydiji systemnij korupciji v Ukraini : monohrafija. K.: Parlam. vyd-vo, 2018. 392 s.

22. Pro zapobighannya korupciji : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. №1700 // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2014. № 49.
23. Metodychni rekomendaciji shhodo pidghotovky antykorupcijnykh program orghaniv vlady: Rishennja Nacionaljnogho aghentstva z pytanj zapobighannya korupciji vid 19.01.2017 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17> (data zvernennja 3.09.2019)
24. Transparency International Ukraine. URL: www.ti-ukraine.org.ua (data zvernennja 05.08.2019).
25. Bondarenko V., Jesimov S. Transparentnistj jak pryncyp dijalnosti orghaniv publichnogho upravlinnja v umovakh vykorystannja informacijnykh tekhnologij. Socialjno-pravovi studiji. 2018. Vypusk 1. S. 42-49.
26. Pro skhvalennja Strateghiji komunikacij u sferi zapobighannya ta protydiji korupciji: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnja 2017 r. № 576-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80>. (data zvernennja 4.09.2019).
27. Jurydychna encyklopedija : v 6 t. / redkol. : Ju.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K., 1998-2004. T. 5: P-S. S. 303.
28. Baghatomovnyj jurydychnyj slovnyk-dovidnyk / I. O. Gholubovsjka, V. M. Shovkovyj, O. M. Lefterova ta in. K. : Vydavnycho-polighrafichnyj centr "Kyjivskij universytet", 2012. 543 s.